

Prancūzų kalbos hiperonimų ir hiponimų vertimas į lietuvių kalbą

Jurgita Mikelionienė, Kristina Raudžiuvienė

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.20.1778>

Anotacija. Ne vienas prancūzų kalbininkas savo darbuose yra rašęs apie prancūzų kalbai būdingą abstraktumą ir plačios leksinės reikšmės žodžių vartojimą. Lietuvių kalba pasižymi didesniu konkretumu, todėl verčiant prancūzų kalbos tekstus į lietuvių kalbą, vertėjams tenka ne tik identiškai perteikti semantinį leksinio vieneto turinį, bet ir atsižvelgti į vertimo kalbos vartosenos įprastumą, vertimo kalbos normą. Šiame darbe analizuojant administracinio ir meninio stiliaus vertimus iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą, nustatyti dažnesni prancūzų kalbos tekstų hiponimų ir hiperonimų vertimo į lietuvių kalbą polinkiai. Gauti analizės rezultatai leidžia tvirtinti, kad prancūzų kalbos administracinio ir meninio stiliaus hiperonimai į lietuvių kalbą dažniausiai verčiami hiponimais. Tokie pavyzdžiai sudaro beveik 93 % visų vertimo pavyzdžių. Jų randama ir administraciniame, ir meniniame stiliuje. Leksinio vieneto vertimą hiponimu lemia ne stilius, o nusistovėjusi lietuvių kalbos vartoseną, polinkis tiksliau, konkrečiau įvardinti tikrovės daiktą ar reiškinį. Todėl vertimuose iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą dažniau taikoma leksinė-semantinė transformacija – konkretizacija. Jos principų realizavimas leidžia sukurti verstinio teksto kalbos natūralumo įspūdį, sklandumą.

Reikšminiai žodžiai: hiperonimas, hiponimas, hierarchiniai santykiai, konkretizacija, generalizacija, vertimo polinkis.

Įvadas

Versdami įvairių funkcinių stilių tekstus vertėjai kelia leksinio vieneto stilistinio tinkamumo, semantinio tapatumo klausimą. Kai kurias leksines-semantines vertimo problemas atspindi hiperoniminiai ir hiponiminiai leksinių vienetų santykiai. Apie šiuos santykius vienoje kalboje ar lyginant dvi kalbas daugiau yra rašyta prancūzų lingvistų (M. Ballard, 1996; F. Gaudin, L. Guespin, 2000; J. Rey-Debove, 1998; M. Riegel, 1994; A. Polguère, 2008 ir kt.), lietuvių mokslininkų darbų šia tema yra kiek mažiau (J. Navakauskienė, 1999, 2005; E. Jasaitienė, 1988, 2009). Hiperonimų/hiponimų santykių problema kelia ir vertimo teorija, kritika bei praktika. Nors šis klausimas yra aktualus vertėjo praktiniame darbe, tačiau mokslo darbų, nagrinėjančių šių leksinių vienetų vertimo problemą, Lietuvoje yra nedaug (J. Navakauskienė, 1999; A. Gudavičius, 2007). Šiuo straipsniu autorės norėtų prisidėti prie minėtos temos nagrinėjimo ir pateikti prancūzų kalbos tekstų hiperonimų ir hiponimų vertimo į lietuvių kalbą administraciniame ir meniniame stiliuose polinkius ir teorines išvagas.

Straipsnio tyrimo *objektu* pasirinkti prancūzų kalbos hiperonimai ir hiponimai bei jų vertimas į lietuvių kalbą. Verčiant šiuos leksinius vienetus kiekvienam vertėjui kyla žodžio prasmės nustatymo ir perteikimo kita kalba problema, būtinybė atsižvelgti į vertimo kalbos vartosenos įprastumą, sintagminius leksinių vienetų santykius ir normą. Visa tai lemia nagrinėjamos *problemos aktualumą*.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti prancūzų kalbos administracinio ir meninio stiliaus vertimų į lietuvių kalbą, kai kuriuos probleminius hiperonimų ir hiponimų vertimo atvejus, nustatyti dažnesnius jo polinkius, teoriškai įvertinti vyraujančias vertimo tendencijas. Tiriamojoje medžiagoje rasti hiperonimai ir hiponimai analizuojami sisteminės mokslinės literatūros analizės, gretinamuoju ir aprašomuoju *metodais*.

Hiperonimų ir hiponimų samprata ir hierarchiniai santykiai

Mintis, skirstyti žodžius pagal hierarchinius santykius, yra gana sena. Jau Senovės Graikijoje suklestėjus filosofijai, buvo bandyta suskirstyti žodžius hierarchiniu aspektu. A. Tajarobi teigia, kad šiuolaikinėje kalbotyroje hiperoniminiai ir hiponiminiai santykiai atitinka giminės ir rūšies santykius. Terminas „hiponimas“ pirmą kartą buvo pavartotas 1963 metais Lyons, remiantis sinonimo, antonimo, homonimo terminų darybos modeliu. Hiponimas sudarytas iš graikų kalbos darybos vieneto – *onymē*, reiškiančio „pavadinimas“, *hypo* – „esantis viduje, žemesnis“, *hyper* – „aukštesnis“. Šis erdvinis modelis, nusakantis hiponiminius ir hiperoniminius santykius, yra susijęs su žodžio reikšmės plėtimu ir siaurėjimu. Kiekviena hiponiminių žodžių pora gali įeiti į hiperonimo sąvoką. Specializuota, siauresnė žodžio reikšmė yra konkretesnė ir lengviau suprantama. Kiek kitoks yra hiperonimas, perteikiantis platesnę, abstraktesnę žodžio reikšmę. Neretai jis sunkiau suprantamas, įvairiau interpretuojamas (Tajarobi, 1998, p.17).

Kalbų sistemose leksiniai vienetai klasifikuojami, priskiriami tam tikroms leksinėms paradigmoms. Kaskart išgirdę naują žodį, hierarchijos sistemoje jam skiriame atitinkamą vietą, galinčią atskleisti šios sąvokos vartoseną. Anot A. Tajarobi, dauguma žodžių yra hiponimai arba hiperonimai, jei juos traktuojame remdamiesi žodžio reikšmės plėtimu, susijusiu su sąvokomis, kurios būdamos siauresnės reikšmės įeina į hiperonimo sąvoką. Pavyzdžiui, žodis *katė* yra *gyvūno* hiponimas ir *katino*, *kačiuko* hiperonimas. Labai abstraktūs žodžiai laikomi superhiperonimais, pavyzdžiui, *daiktas*, *objektas*, *būtybė*, *veiksmas* ir kt. (Tajarobi, 1998, p.15). Taigi, remiantis teorine lingvistine literatūra *hiponimą* galima apibrėžti kaip siauresnės reikšmės leksinį vieneta, o *hiperonimą* – kaip bendresnės, platesnės reikšmės leksinį vieneta (Gudavičius, 2007, p.70).

F. Gaudin ir L. Guespin (2000, p.173) mano, kad skirstant žodžius į hiperonimus/ hiponimus, išreiškiami vienetų hierarchiniai santykiai). Panašiai kaip A. Tajarobi, šie mokslininkai teigia, kad hiperoniminiai/ hiponiminiai santykiai kuriami tarp konkretesnio (F. Gaudin ir L. Guespin konkretesnį terminą vadina *un terme de départ* („išeities terminu“) ir bendresnio termino, tad hiperonimas tapatinamas su rūšimi, o hiponimas – su gimine (Gaudin, Guespin, 2000, p.173).

Esant šioms santykiams susiduriama su skirtingo laipsnio tikslumu. F. Gaudin ir L. Guespin (2000, p.173) tai paaiškina tokiu pavyzdžiu: *Ce n'est pas un agrume, c'est un citron* – [liet. *tai ne citrusinis vaisius, tai – citrina*]. Šis iš pirmo žvilgsnio prieštaringas pavyzdys iliustruoja hiperonimo/ hiponimo priklausymo konkrečiai klasei fenomeną. Remiantis šiuo pavyzdžiu, citrina priklauso citrusinių vaisių klasei, yra viena iš citrusinių vaisių rūšių: *agrume* („citrusiniai vaisiai“) yra hiperonimas, *citron* („citrina“) – hiponimas (Gaudin, Guespin, 2000, p.173). Hierarchiniai santykiai svarbūs taksonomijoje, klasifikuojant botanikos ar zoologijos rūšis į klases, tipus, būrius, šakas ir kt. Tyrėjai F. Gaudin ir L. Guespin pateikia šį teiginį iliustruojantį pavyzdį:

l'hirondelle (espèce) appartient aux fissirostres (sous-ordre) qui appartiennent aux passereaux (ordre), oiseaux (classe), vertèbrés (embranchement) – [kregždė (rūšis) priklauso kregždiniams (pobūris), kurie priklauso žvirbliniams (būrys), paukščiams (klase), stuburiniams (tipas)] (2000, p.173).

Lietuvių mokslininkų (J. Navakauskienė, E. Jakaitienė, A. Gudavičius, O. Armalytė, L. Pažūsis) ir prancūzų (M. Ballard, F. Gaudin, L. Guespin, J. Rey-Debove, M. Riegel, A. Polguère) lingvistiniuose tyrinėjimuose hiperonimais ir hiponimais neretai vadinami kiek kitaip. M. Ballard (1996, p.62) hiponimus vadina *hyponyme* arba *le terme subordonné*, hiperonimus – *hyperonyme*, *le terme superordonné* arba net *le terme générique*, o neretai ir archileksema (*archilexème*) (Ballard, 1996, p.62). M. Riegel su bendraautoriais, šiuos leksinius vienetus aprašo semantiniu požiūriu, hiperonimų ir hiponimų santykius jis pateikia kaip hierarchinius *sous-ordonné* (*hyponyme*) ir *superordonné* (*hyperonyme*) santykius (Riegel et al., 1994, p.561). A. Polguère (2008, p.120) hiperonimą vadina *la lexie Lhyper*, o hiponimą – *la lexie Lhypo*. E. Jakaitienė hiperonimus ir hiponimus sieja giminės ir rūšies ryšiu (Jakaitienė, 2009, p.114) ir pabrėžia, kad hiperonimo reikšmė hierarchiniu požiūriu užima aukštesnę pakopą, hiponimo – žemesnę, todėl šio tipo santykiai vadinami hierarchiniais.

„Hiponimo reikšmė yra konkretesnė, turi daugiau skiriamųjų požymių negu hiperonimo. Hiponimą visada galima pakeisti hiperonimu, bet atvirkštinis pakeitimas galimas ne visada, ir visai neįmanomas tais atvejais, kai hiperonimo reikšmėje akcentuojami požymiai, visai nebūdingi hiponimo reikšmei“ (Jakaitienė, 2009, p.114).

Hiperonimais ir hiponimais pagal tikslumą leidžia sugrupuoti žodžių reikšmės ir sukurti hierarchines klases. Taip žodžiai į hierarchines klases suskirstomi pagal tam tikrus vienai ar kitai klasei bendrus požymius. Atsižvelgus į bendrus požymius galima kurti tiek hierarchinių klasių, kiek reikia, pavyzdžiui, naujai atsirandantiems bendri-

niam pavadinimams: transporto, naujų technologijų rūšims. Klasifikuojant žodžius negalima priskirti visų žodžių, pavyzdžiui, autobuso, automobilio, rašiklio, pieštuko ir kt., vienai bendrai klasei. Siekiant tikslumo ir aiškumo naudinga leksiką skirstyti į hierarchines klases, kurios priklauso, kaip teigia F. Gaudin ir L. Guespin, nuo žmogaus veiklos, skirtingos istorijos ir kultūros (2000, p.172).

Vertimo teorijoje aptariama hiperonimų ir hiponimų vertimo problematika siejama su vertimo transformacijų tipais: konkretizacija ir generalizacija. Generalizacija laikomas plačios semantikos leksinio atitikmens parinkimas verčiant originalo kalbos konkrečios reikšmės žodį, o konkretizacija – konkretesnės reikšmės leksinio vieneto parinkimas verčiant platesnės reikšmės originalo teksto vienetą (Armalytė, Pažūsis, 1990, p.33). Tyrėja J. Navakauskienė pažymi, kad verčiant į lietuvių kalbą būtina konkretizuoti atskirus leksinius vienetus, nes prancūzų kalboje vyrauja platesnės žodžio reikšmės vartojimas. Ji atkreipia dėmesį į tai, kad nors ir galima pateikti pavyzdžių, kai lietuviško žodžio reikšmė platesnė nei prancūziško, pvz. „upė“ atitinka prancūziškus žodžius *fleuve* ir *rivière*; „laikrodis“ – *montre*, *horloge* ir *pendule* (Navakauskienė, 1999, p.63). Pasižiūrėjus į šį pavyzdį matoma, kad hiperonimas, šiuo atveju, yra lietuvių kalbos žodis, o hiponimas – prancūzų. Vis dėlto dažniau pastebima priešinga tendencija – platesnės reikšmės žodžio vartojimas prancūzų kalboje. Tyrėja Navakauskienė nustatė, kad ypač ryškiai tai atsispindi lyginant abiejų kalbų veiksmažodžius ir veiksmažodinis forma. Taigi prancūzų kalbos žodžiai yra priklausomi nuo konteksto, o lietuvių kalbos leksiniai vienetai dažnai savyje kaupia daugiau informacijos nei prancūziškieji. Todėl kontekstas prancūzų kalboje vaidina svarbesnę vaidmenį nei lietuvių kalboje. Prancūzų kalbos žodis glausčiau susijęs su kontekstu. Žodžio priklausomybės nuo konteksto apsprendžia jo autonomiškumą. Lietuvių kalbos žodžiai suvokimo prasme yra autonomiškesni, mažiau priklausomi nuo konteksto. Prancūzų kalbos žodžiai autonomiškesni vartojimo prasme, bet labiau priklausomi nuo konteksto (Navakauskienė, 1999, p.63). Konteksto svarbą prancūzų kalboje pabrėžia ir prancūzų lingvistas M. Ballard teigdamas, kad leksinė realizacija prancūzų kalboje yra lemiamą plautas konteksto (Ballard, 1996, p.63). Visa tai rodo, kad kalbos nėra bendramatės, jos kitaip kategorizuoja tikrovės reiškinius. A. Gudavičius teigia, kad vienoje kalboje žodžiu pavadinama didesnė daiktų, reiškinių, požymių klasė, o kitoje – mažesnė. Taip vyksta todėl, kad žmonėms kalbantiems skirtingomis kalbomis atskiri tikrovės fragmentai atrodo ne vienodai svarbūs (Gudavičius, 2007, p.70). Verčiant tekstus iš vienos kalbos į kitą paprastai pastebimas reikšmės abstraktėjimas arba konkretėjimas, priklausantis nuo kalbų nominacijos galimybių, tikrovės reiškinių įvardijimo specifikos. Vertimo teorijoje visuotinai pripažįstama, kad prancūzų kalba šiuo požiūriu yra abstraktesnė negu anglų, vokiečių ar rusų kalbos (Gudavičius, 2007, p.70), o lietuvių kalba – konkretesnė (Leonačiūnė, 2009, pp.26–27), todėl hiponimo ir hiperonimo santykių problema tampa itin aktuali verčiant iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą ir atvirkščiai.

Tiriamosios medžiagos hiponimų ir hiperonimų vartojimas ir vertimas

Tiriamąją medžiagą sudaro administracinio ir meninio stiliaus tekstai. Iš administracinio stiliaus nagrinėti Europos Sąjungos dokumentai (300 žemės ūkio srities dokumentų) ir I. Chandavoine knyga *Les français à Klaipėda et après* (1920–1932). Meninį stilių reprezentuoja keturi romanai: A. Philipe *Un été près de la mer* (1977), P. Modiano *Voyage de noces* (1990), P. Quignard *Terrasse à Rome* (2000), R. Gary *La promesse de l'aube* (1980) ir jų vertimai į lietuvių kalbą. Tiriamąją medžiagą

iš viso sudaro 3 340 puslapių originalo (prancūzų) kalba ir 3 274 puslapiai vertimo (lietuvių) kalba. Ši medžiaga yra reprezentatyvi, leidžianti nustatyti hiponimų ir hiperonimų vartojimą prancūzų kalbos administracinio ir meninio stiliaus tekstuose ir jų vertimo į lietuvių kalbą polinkius.

Atlikus tiriamosios medžiagos analizę rasti 85 administracinio stiliaus pavyzdžiai prancūzų kalba ir 53 meninio stiliaus pavyzdžiai. Jų vertimo į lietuvių kalbą pavyzdžiai pasiskirstė taip: 62 % administracinio stiliaus vertimo pavyzdžių ir 38 % meninių tekstų pavyzdžių. Rasti vertimo atvejai suskirstyti į semantines grupes (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Kai kurių prancūzų kalbos administracinio ir meninio stiliaus tekstų hiperonimų ir hiponimų vertimas.

<i>Administracinis stilius</i>	Gyvūnai	Veiksmų pavadinimai	Ypatybių pavadinimai	Objektai	Subjektai	Vieta	Žmogaus kūno dalys	Kiti
Hiponimai versti hiperonimais	10	0	0	0	0	0	0	0
Hiperonimai versti hiponimais	55	8	4	3	2	0	0	3
<i>Meninis stilius</i>	Gyvūnai	Veiksmų pavadinimai	Ypatybių pavadinimai	Objektai	Subjektai	Vieta	Žmogaus kūno dalys	Kiti
Hiperonimai versti hiponimais	0	0	0	11	9	18	11	4

Kiekybinės analizės duomenys leidžia teigti, kad tiriamosios medžiagos administracinio stiliaus vertimuose dažniau buvo pasirinkti hiponimai. Jie sudarė 93 % visų surinktų pavyzdžių. Šiais leksiniais vienetais buvo įvardinti gyvūnai (55 pavyzdžiai), veiksmų pavadinimai (8 pavyzdžiai), ypatybių pavadinimai (4 pavyzdžiai), objektų ir kiti pavadinimai (po 3 pavyzdžius), subjektų pavadinimai (2 pavyzdžiai). Hiperonimai pasitaikė tik įvardijant gyvūnus, jų vartota 5 kartus mažiau nei hiponimų. Meninio stiliaus tekstuose vyravo hiponimai, daugiausiai reiškė vietą (18 pavyzdžių), objektus, žmogaus kūno dalis (po 11 pavyzdžių), subjektus (9 pavyzdžiai) ir kita (4 pavyzdžiai). Ši kiekybinė stilistinė vertimo pavyzdžių analizė rodo, kad administracinio ir meninio stiliaus tekstuose linkstama į konkretesnius, labiau apibrėžtus leksinius vienetus. Šie rezultatai labiau sietini su lietuvių kalbos sistema, tam tikrais jos realizacijos ypatumais: kalbiniais įpročiais ir vartoseną. Analizėje neminimas ir neanalizuojamas hiperonimų vertimas hiperonimais, nes renkant pavyzdžius tokių vertimo atvejų nebuvo pastebėta.

Atlikus tekstuose rastų pavyzdžių kokybinę lingvistinę ir vertimo analizę matoma, kad prancūzų kalbos hiperonimai daugiausiai verčiami hiponimais. Tai rodo, kad verčiant tekstus iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą vyrauja viena iš vertimo transformacijų tipų – konkretizacija. Pateiksime ir panagrinėsime kelis tiriamosios medžiagos pavyzdžius:

1) <...> *directive relative aux conditions de police sanitaire régissant les mouvements d'équidés et les importations d'équidés en provenance des pays tiers (version codifiée)(compte rendu de la séance 2009/C 252 E/02).*

<...> *direktyvos dėl gyvūnų sveikatos reikalavimų, reglamentuojančių arklinių šeimoms gyvūnų importą iš trečiųjų šalių ir jų judėjimą (kodifikuota redakcija (posėdžio protokolas 2009/C 252 E/02).*

Žodžio *les équidés* žodyninė reikšmė yra kanopinių šeima, kuriai priklauso arkliai, asilai ir zebrai. Vertimo tekste šis terminas verčiamas *arklinių šeima*, kuriai priklauso vien tik arkliai. Tačiau arklių šeima yra kanopinių šeimos dalis, originalo hiperonimas vertime tampa hiponimu. Administracinio stiliaus tekstuose labai svarbu konkreti, tiksli informacija, todėl vertėjai versdami Europos Sąjungos dokumentus neatsitiktinai pasirenka hiponimą, kiek įmanoma labiau diferencijuoja reikšmę, ypač tekstuose apie gyvūnų grupes, rūšis, porūšius. Leksinis vienetas *les équidés* yra dažnas ir gausiausiai aptiktas žodis, bet jis buvo rastas skirtinguose ES dokumentuose, todėl skaičiuojamas kaip atskiras pavyzdys.

2) *Pour les études sur la reproduction, des couples peuvent être hébergés dans des compartiments plus petits, enrichis de manière appropriée, ayant une surface minimale au sol de 0,5 m² et une hauteur minimale de 40 cm (Recommandation de la Commission du 18 juin 2007).*

Atliekant **perėjimo** tyrimus, poras galima laikyti mažesnėse, tinkamai pagerintose talpyklose, kurių grindų plotas turėtų būti ne mažesnis kaip 0,5 m², o aukštis – ne mažesnis kaip 40 cm (Komisijos rekomendacija 2007 m. birželio 18 d.).

Kitas nagrinėjamas žodis *la reproduction* reiškia veiksmą, kai gyvi organizmai (gyvūnai, augalai, virusai, medžiojami paukščiai ir žvėrys, žuvis) gali sukurti į save visiškai panašų organizmą. Tačiau šis žodis išverstas *perėjimas*. Remiantis vertimu galima suprasti, kad šis veiksmas būdingas tik paukščiams, o dauginimasis būdingas ir gyvūnams, augalams, virusams ir žuvisms. Taigi, žodis *la reproduction* yra bendresnis negu *perėjimas*. Tiriamosios medžiagos pavyzdžiai rodo, kad verčiant tekstus iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą dažniau pasirenkamas hiponimas. Vertėjų sprendimą lemia ne tik stilius, bet ir kalbos norma, vartosenos tam tikroje srityje įprastumas.

3) c) <...> par la direction de l'établissement. Le personnel devra porter des vêtements de travail et les visiteurs des vêtements de protection. d) **Les bâtiments** et le matériel seront maintenus en bon état d'entretien (directive du Conseil KOM/2009/0227 final – CNS 2009/0067).

c) <...> įmonės vadovybė; personalas turi dėvėti atitinkamus darbo drabužius, o lankytojai – apsauginius drabužius; d) **narveliai** ir įrenginiai turi būti tvarkingi (Tarybos direktyva KOM/2009/0227 galutinis – CNS 2009/0067).

Tą pačią vertimo tendenciją rodo ir *le bâtiment* – didelis pastatas, išverstas *narveliu* – uždara, nedidele lašta gyvūnams, paukščiams laikinai laikyti. *Le bâtiment* – patalpa skirta ir žmonėms ir gyvūnams, o *narvelis* tik gyvūnams, paukščiams. Taigi, hiperonimas *pastatas* vertimo tekste keičiamas hiponimu – *narveliu*. Remiantis šiuo pavyzdžiu, galima teigti, kad tiriamuosiuose vertimuose pasirinkti lietuvių kalbos leksiniai vienetai yra konkretesni, semantiškai labiau diferencijuoti nei jais versti prancūzų kalbos leksiniai vienetai. Pastarųjų gausa prancūzų kalbos tiriamuosiuose tekstuose leidžia tvirtinti dažnesnį polinkį vartoti platesnės semantikos, abstraktesnę leksiką, kuriai supaprastai būtinai reikalingas kontekstas.

4) *Le rejet des organismes marins (dont certains sont des poissons commercialisables) constitue un problème majeur dans les eaux communautaires (Communication de la commission, le 12.5.2009, COM(2009) 224 final).*

Jūros **gyvūnų** (kai kurie iš jų – parduoti tinkamos žuvys) išmetimas į jūrą yra didelė Europos vandenų problema (Komisijos komunikatas, 2009-05-12, KOM(2009) 224 galutinis).

Šiame komunikate žodis *les organismes* verčiamas *gyvūnais*. Remiantis vienakalbiu aiškinamuoju prancūzų kalbos žodynu, *les organismes* (organizmai) gali būti įvairios gyvybės formos. Tai ne tik gyvūnai, bet ir visų pirma, žmonės, atskiro gyvūnų ar augalų rūšys ir netgi vienaląsčiai. Šis pavyzdys rodo konkretėjimą, taip pat tyrėjų F. Gaudin ir L. Guespin teiginį, kad hierarchiniai santykiai svarbūs taksonomijoje, klasifikuojant botanikos ar zoologijos rūšis į klases, tipus, būrius, šakas ir kt., nes organizmu galima pavadinti bet kurią rūšį, o versdami mes aiškiai nurodome kokia tai rūšis, klase ar tipas. Šiuo atveju išversta gyvūnai, nes komunikate kalbama apie jūros gyvūnus.

Atlikus tekstuose rastų pavyzdžių kokybinę lingvistinę hiperonimų/ hiponimų vertimo analizę, visi pavyzdžiai, kaip parodyta 1 lentelėje, suklasifikuoti į keletą semantinių grupių. Hiperonimai vertimo tekste itin dažnai buvo pakeisti hiponimais verčiant gyvūnų pavadinimus, rasti 55 pavyzdžiai (*les volatiles (naminiai paukščiai)* → *broileris*; ir kt.). Administracinio stiliaus tiriamojoje medžiagoje aptikta 10 pavyzdžių, kai prancūzų kalbos hiponimai, priklausantys gyvūnų semantinei grupei, į lietuvių kalbą buvo versti hiperonimais, pavyzdžiui, *un poussin (viščiukas)* → *paukščių jauniklis*. Šie 10 pavyzdžių leidžia tvirtinti priešingą vertimo konkretizacijai tendenciją – generalizaciją. Aptarsime kelis šį vertimo polinkį iliustruojančius pavyzdžius:

5) *Les exigences particulières liées à l'utilisation d'antimicrobiens et de vaccins définies dans le règlement*

(CE) no 1177/2006 ont été appliquées aux **poussins** d'un jour (Règlement (CE) no 411/2009 de la Commission).

Reglamente (EB) Nr. 1177/2006 nustatyti konkretūs antimikrobinų medžiagų ir vakcinų naudojimo reikalavimai buvo taikomi vienadieniems **paukščių jaunikliams** (Komisijos reglamentas (EB) Nr. 411/2009).

Šiame pavyzdyje *le poussin* – mažas vištų jauniklis, bet vertimo tekste šis žodis verčiamas *paukščių jauniklis*. Žodis *le poussin* yra konkretesnis, nes vartojant žodį *paukščių jauniklis* galima kalbėti apie bet kurios rūšies *paukščių jauniklius*, o vartojant žodį *le poussin* – tik apie vištų jauniklius. Nors administraciniam stiliui būdingas tikslumas, konkretumas, tačiau šis pavyzdys rodo polinkį į generalizaciją. Galima daryti prielaidą, kad tokį vertėjo pasirinkimą galėjo lemti platesnis dokumento taikymas ne tik vištų, bet apskritai paukščių jauniklių auginimo ir laikymo reikalavimams.

Kitose semantinėse tiriamųjų leksinių vienetų grupėse vyrauja hiperonimo vertimas hiponimu. Veiksmų pavadinimų semantinėje grupėje rasti 8 pavyzdžiai (*une alimentation (maitinimas)* → 1. *šėrimas*, 2. *lesinimas*; ir kt.); ypatybių pavadinimų grupėje – 4 pavyzdžiai (*une mortalité (mirtingumas)* → 1. *kritimas*, 2. *gaištamumas*; ir kt.); daiktų pavadinimų grupėje – 3 pavyzdžiai (*un masque (kaukė)* → *medicininė kaukė*); asmenų pavadinimų – 2 pavyzdžiai, kitų pavadinimų – 3 pavyzdžiai, kai hiperonimą vertimo tekste pakeitė hiponimas. Šis polinkis dažniau perteiktas administracinio stiliaus tekstuose žemės ūkio tematika. Kadangi lietuviai nuo seno vertėsi žemdirbyste, todėl kalboje gausu detalesnės semantikos, konkretesnės reikšmės žodžių – hiponimų, turinčių nusistovėjusią vartosenos tradiciją. Didesnės žemės ūkio srities leksijos nominacijos galimybes iliustruoja tiriamosios medžiagos pavyzdžiai:

6) (2) *La demande a pour but de modifier le cahier des charges en y ajoutant la dinde (bronzée) destinée à la vente en découpe tout au long de l'année. Il y a aussi lieu de préciser la souche, la densité et l'alimentation de cette dinde (Règlement (CE) no 519/2008 de la Commission).*

(2) *Paraiška siekiama iš dalies pakeisti specifikacijos duomenis, įtraukiant bronzinius kalakutus, skirtus parduoti išpjautytus visus metus. Taip pat reikėtų patikslinti šių kalakutų veislių, talpinimo tankio ir lesinimo ypatumus (Komisijos reglamentas (EB) Nr. 519/2008).*

7) 4.4. Alimentation

Il convient de fournir aux reptiles captifs les aliments qu'ils consomment dans la nature, ou des aliments disponibles dans le commerce proches de leur régime naturel (Recommandation de la Commission du 18 juin 2007).

4.4. Šėrimas

Nelaisvėje laikomas reptilijas reikėtų šerti joms įprastu maistu arba panašiais į jų natūralų maistą pašarais ar maisto produktais, kurių galima įsigyti rinkoje (Komisijos rekomendacija 2007 m. birželio 18 d.).

Prancūzų kalbos žodis *l'alimentation (maitinimas)* Europos Sąjungos dokumentuose rastas 5 kartus, 3 kartus išverstas hiponimu *šėrimas* ir 2 kartus hiponimu – *lesinimas*. Viena name dokumente buvo kalbama apie kalakutus, todėl vertėjas pasirinko hiponimą *lesinimas*, nes paukščiai ima

maistą snapu, o kitame dokumente kalbama apie reptilijas, todėl vertėjas pasirinko hiponimą *šėrimas* – davimas būti (gyvuliams). Tiriamosios medžiagos vertimo analizė leidžia pastebėti leksinio įvardijimo skirtumus prancūzų ir lietuvių kalbose, kurie objektyviai lemia ir tam tikrus vertimo sprendimus.

Išanalizavus meninio stiliaus tekstus rasti 53 pavyzdžiai. Šio stiliaus tekstuose akivaizdžiai vyrauja viena iš leksinės-semantinės transformacijos rūšių – konkretizacija, kai hiperonimas vertimo tekste verčiamas hiponimu (konkretesnės reikšmės žodžiu). Neaptikta nei vieno atvejo, kad hiponimas būtų verčiamas hiperonimu.

- 8) *Cette conclusion se trouva confirmée à ses yeux lorsqu'il s'avéra que la réussite matérielle de M. Zarembo permettait à celui-ci de posséder une maison en Floride et un chalet en Suisse (Gary, 1980, p.180).*

Ta išvada tik pasitvirtino jos akyse, kai paaiškėjo, jog materialinė pono Zarembo padėtis leido jam turėti vilą Floridoje ir salę Šveicarijoje (Gary, 1999, p.151).

Žodis *la maison* nurodo pastatą, kuriame gyvena žmonės. Tačiau verčiama žodžiu *vila*, kuris reiškia namą, skirtą poilsiui, apsuptą sodo, dažniausiai esantį kaime arba priemiestyje. *La maison (namu)* gali būti ne tik *vila*, bet ir pirkia, pirkelė, medinis kalnų namelis, butas. *Vila* yra konkretesnis, o *la maison* – bendresnis žodis. Šis pavyzdys patvirtina prancūzų lingvisto M. Ballard teiginį, kad prancūzų kalboje labai svarbus kontekstas, lemiantis konkrečiai realizuotą leksinę reikšmę. Šį teiginį patvirtina ir kiti tiriamosios medžiagos pavyzdžiai :

- 9) *J'étais chez des amis qui avaient un bateau, on a fait beaucoup de voile (Philippe, 1977, p.22).*

Buvau pas draugus, kurie turi jachtą, mes daug plaukiojome (Philippe, 1997, p.13).

Le bateau – didelė plaukiojanti transporto priemonė žmonėms ir kroviniams pervežti, o *jachta* – nedidelis kelionių, pramogų ir sporto laivas. Verčiant į lietuvių kalbą būtina konkretizuoti atskirus leksinius vienetus, nes prancūzų kalboje vyrauja platesnės žodžio reikšmės vartojimas.

- 10) *Elle fit aussi de la gérance d'immeubles, fut placeuse en publicité et se chargea de mille autres besognes dont je ne me souviens plus aujourd'hui; mais, chaque matin, à dix heures, elle était là, avec son thermos de chocolat et tartines beurrées (Gary, 1980, p. 129).*

Be to ji tarnavo namų valdytoja, buvo reklamos agentė ir dirbo tūkstantį kitokių darbų, kurių šiandien jau nebeprisimenu; tačiau kiekvieną rytą, dešimtą valandą, ji prisistatydavo su šokoladu termose ir sviestainiais (Gary, 1999, p. 107).

Pastarasis pavyzdys iliustruoja hiperonimo virtimą hiponimu. *Un immeuble* – nekilnojamas turtas į lietuvių kalbą išverčiama *namas*. Bet nekilnojamas turtas gali būti ir kiti objektai: butas, sklypas, ūkinis pastatas, garažas, komercinės patalpos ir kt. Taigi, verčiant tekstus iš vienos kalbos į kitą paprastai pastebimas reikšmės abstraktėjimas ar konkretėjimas, priklausantis nuo kalbų nominacijos pobūdžio. Prancūzų kalba yra abstraktesnė negu lietuvių, todėl verčiant į lietuvių kalbą neretai būtina konkretizuoti atskirus leksinius vienetus.

Meninio stiliaus tekstuose rastus hiperonimų vertimo hiponimais pavyzdžius taip pat galima suskirstyti į kelias semantines grupes: vietų pavadinimai sudaro 18 pavyzdžių (*une chambre (kambarys)* → *miegamasis*; ir kt.), daiktų pavadinimai – 11 pavyzdžių (*des pots (ąsočiai, puodynė)* → *stiklainiai*; ir kt.), asmenų pavadinimai – 9 pavyzdžių (*une personne (asmuo)* → *mergaitė*; ir kt.), žmogaus kūno dalių pavadinimai – 6 pavyzdžių (*une main (ranka)* → *dėlnas*; ir kt.), kiti įvardijimai – 4 pavyzdžiai. Šio stiliaus semantinės grupės, iš kurių dažniausia yra vietų pavadinimų grupė, skiriasi nuo administracinio stiliaus semantinių grupių. Tiriamuosiuose meninio stiliaus tekstuose dažnesnės yra vietų, žmogaus kūno dalių, objektų pavadinimų semantinės grupės. Jos skiriasi nuo nagrinėtų administracinio stiliaus tekstų hiperonimų ir hiponimų semantinių grupių, iš kurių dažniausia laikytina gyvūnų pavadinimų grupė. Tai leidžia teigti, kad skirtingą leksinių vienetų semantinių grupių pasiskirstymą lemia stilius, tekstų turinys, aprašoma problematika. Remiantis visos tiriamosios medžiagos analizės rezultatais galima teigti, kad prancūzų kalboje yra daugiau bendresnių, platesnės semantikos žodžių, ypač nurodančių vietą, negu lietuvių kalboje. Todėl verčiančiam tekstus iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą vertėjui iš anksto turėtų būti žinomi leksinės nominacijos skirtumai abiejose kalbose, vietų, gyvūnų, kitų leksinių semantinių grupių vienetų įvardijimo polinkiai, vartosenos tradicija.

Išvados

Atlikus prancūzų kalbos administracinio stiliaus (Europos Sąjungos teisės duomenų bazės *EUR-lex*) ir meninio stiliaus tekstų hiperonimų ir hiponimų vertimo į lietuvių kalbą analizę, galima daryti tokias išvadas:

1. verčiant prancūzų kalbos administracinio ir meninio stiliaus tekstus į lietuvių kalbą dažniausiai konkretinama verčiama hiperonimo reikšmė, pasirenkamas hiponimas. Iš viso tirti 138 pavyzdžiai. Iš jų vertimo hiponimu pavyzdžiai sudaro 93 % Tai leidžia šį vertimo polinkį laikyti vyraujančiu. Atliekant tyrimą nustatyta, kad jį lemia vertimo kalbos leksinių vienetų vartosenos įprastumas.

2. Tyrimo rezultatai parodė, kad itin dažnai prancūzų kalbos hiperonimai verčiami lietuvių kalbos hiponimais administracinio stiliaus žemės ūkio tematikos tekstuose. Polinkis konkretizuoti leksinius vienetus, rinktis labiau diferencijuotos semantikos žodžius sietinas su vertimo kalbos nominacija, galimybe detalai įvardinti tokius objektus, reiškinius ar kt., kurie yra svarbūs tautos gyvenime. Kadangi lietuvių tauta nuo seno vertėsi žemdirbyste, todėl kalboje yra nemažai su žemės ūkiu susijusiu detalesnės semantikos leksinių vienetų.

3. Antrasis prancūzų kalbos tekstų hiperonimų ir hiponimų vertimo polinkis – vertimas lietuvių kalbos hiperonimu. Šis polinkis buvo retesnis, aptikta tik 10 pavyzdžių, kurie sudaro 7 % Jie rasti administracinio stiliaus tiriamuosiuose tekstuose. Meninio stiliaus tekstams šis polinkis nebuvo būdingas, nerastas nei vienas pavyzdys.

4. Išanalizavus hiperonimų ir hiponimų vertimo pavyzdžius galima teigti, kad lietuvių kalba leksikos parinkimo požiūriu yra konkretnesnė negu prancūzų kalba. Prancūzų kalboje dažnesni bendresnės reikšmės žodžiai, todėl originalo kalboje galima rasti daugiau hiperonimų pavyzdžių, kurie vertimuose į lietuvių kalbą neretai virsta hiponimais. Ši ypatybė atspindi dažną leksinę-semantinę vertimo transformaciją – konkretizaciją.

5. Atsižvelgus į atliktos analizės rezultatus, būtų galima teigti, kad vertėjas versdamas tekstus iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą turi nepamiršti žodžių ryšio su bendruoju ir artimiausiu leksiniu kontekstu, žinoti skirtingą abiejų kalbų pobūdį ir leksikos vartosenos polinkius.

6. Šio straipsnio analizės rezultatai leidžia manyti, kad stilius nedeterminuoja hiponimų pasirinkimo vertimo procese, tai lemia lietuvių kalbos vartoseną, norma, nominacijos galimybės.

Literatūra

1. Armalytė, O., Pažūsis, L., 1990. Vertimo teorijos pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.249.
2. Ballard, M., 1996. La traduction de l'anglais au français. Paris: Nathan, p.268.
3. Gaudin, F., Guespin, L., 2000. Initiation à la lexicologie française: de la néologie aux dictionnaires. Bruxelles: Duculot, p.358.
4. Gudavičius, A., 2007. Gretinamoji semantika. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, p. 244.
5. Jakaitienė, E., 1988. Leksinė semantika. Vilnius: Mokslas, p.174.
6. Jakaitienė, E., 2009. Leksikologija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p.351.
7. Leonavičienė, A., 2009. Lietuvių kalbos stilistiškai žymėtos leksikos semantika ir vertimas į prancūzų kalbą. Kalbų studijos, 15 nr., Kaunas: Technologija, pp.25–30.
8. Navakauskienė, J., 1999. Konkretizavimo principų realizacija prancūzų ir lietuvių kalbose, Kalbotyra, 48 (3), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp.63–77.
9. Navakauskienė, J., 2005. Keletas hierarchijos „Būti“ raiškos aspektų prancūzų ir lietuvių kalbose, Kalbotyra, 55 (3), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp.62–68.

Jurgita Mikelionienė, Kristina Raudžiuviene

La traduction des hyperonymes et des hyponymes dans les traductions du français en lituanien

Résumé

L'objet principal de cet article est d'identifier les tendances de la traduction des hyperonymes et des hyponymes en traduisant les textes administratifs (les documents de l'Union européenne — Eur-lex et un livre) et littéraires (4 romans différents) du français en lituanien. Les exemples de la traduction analysés montrent que la langue lituanienne est plus spécifique que la langue française. Dans la langue française les termes génériques sont plus fréquents par rapport aux termes spécifiques. C'est pourquoi dans la langue d'arrivée (dans ce cas le lituanien) on peut trouver beaucoup d'exemples manifestant aux transformations. Cette tendance constitue de 93 %. La tendance contraire quand les hyponymes deviennent les hyperonymes constitue de 7 % et seulement dans le style administratif. Dans le style littéraire cette tendance n'est pas inhérente. On peut constater que le style ne détermine pas l'utilisation des hyponymes mais l'emploi de la langue, les mots usuels, l'utilisation des ressources linguistiques, la nomination de la langue détermine l'utilisation des hyponymes et provoque la tendance vers la concrétisation. Par conséquent, la langue lituanienne a l'habitude de concrétiser tous les mots. On peut aussi faire la conclusion que les relations hyper-hyponymique sont plus caractéristiques pour les textes sur le thème de l'agriculture. Il est intéressant que dans les textes sur l'agriculture on a trouvé plus d'hyponymes. Donc, dans la langue lituanienne il y a plus de termes concrets de cette sphère, car les lituaniens sont les agriculteurs depuis longtemps.

Straipsnis įteiktas 2012 02
Parengtas spaudai 2012 05

Apie autores

Jurgita Mikelionienė, humanitarinių mokslų daktarė, Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kalbotyros katedros docentė.
Mokslinės veiklos sritys: lietuvių kalbos leksikologija, žodžių daryba, tekstynų lingvistika.
Adresas: Kauno technologijos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Gedimino g. 43, 44240 Kaunas.
El. paštas: jurgita.mikelioniene@ktu.lt

10. Polguère, A., 2008. Lexicologie et sémantique lexicale – Notions fondamentales. Montréal: Les Presses de l'Université de Montréal, p.266.
11. Rey-Debove, J., 1998. La linguistique du signe: une approche sémiotique du langage. Paris: Armand Colin, p.303.
12. Riegel, M., 1994. Grammaire méthodique du français. Paris: Presses Universitaires de France, p.1107.
13. Tajarobi, A., 1998. Mémoire présenté à la Faculté des études supérieures de l'Université Laval pour l'obtention du grade maître ès arts (MA.). La reconnaissance automatique des hyponymes. Université Laval. Prieiga per internetą: http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk2/tape15/PQDD_0026/MQ33760.pdf [žiūrėta 2008-04-08].

Šaltiniai

1. Chandavoine, I., 2003. Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1932). (vertė Alekna, D.) Vilnius: Žara.
2. Chandavoine, I., 2006. Les français à Klaipėda et après (1920–1932). Vilnius: Žara.
3. Communication de commission COM(2009) 224 final.
4. Compte rendu de la séance 2009/C 252 E/02.
5. Directive du Conseil KOM/2009/0227 final – CNS 2009/0067.
6. Gary, R., 1980. La promesse de l'aube. Paris: Gallimard.
7. Gary, R., 1999. Aušros pažadas. (vertė Tauragienė, V.) Vilnius: Baltos lankos.
8. Komisijos komunikatas KOM(2009) 224 galutinis.
9. Komisijos reglamentas (EB) Nr. 411/2009.
10. Komisijos reglamentas (EB) Nr. 519/2008.
11. Komisijos rekomendacija 2007 m. birželio 18 d.
12. Modiano, P., 1990. Voyage de nocces. Paris: Éditions Gallimard.
13. Modiano, P., 1999. Povestuvinė kelionė. (vertė Leonavičienė, A. ir Ramunytė, J.) Vilnius: Alma littera.
14. Pasiūlymas dėl sprendimo COD 2009/0146.
15. Philipe, A., 1977. Un été près de la mer. Paris: Éditions Gallimard.
16. Philipe, A., 1997. Vasara prie jūros. (vertė Leonavičienė, A.) Vilnius: Alma littera.
17. Posėdžio protokolas 2009/C 252 E/02.
18. Proposition de décision COD 2009/0146.
19. Quignard, P., 2000. Terrasse à Rome. Paris: Éditions Gallimard.
20. Quignard, P., 2005. Terasa Romoje. (vertė Ramunienė, R.) Vilnius: Alma littera.
21. Recommandation de la Commission du 18 juin 2007.
22. Règlement (CE) no 411/2009 de la Commission.
23. Règlement (CE) no 519/2008 de la Commission.
24. Tarybos direktyva KOM/2009/0227 galutinis – CNS 2009/0067.

Kristina Raudžiuvienė, Kauno technologijos universiteto magistrė.

Mokslinės veiklos kryptys: lokalizacija, vertimo tyrimai.

Adresas: Kauno technologijos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Gedimino g. 43, 44240 Kaunas.

El. paštas: kristina.raudziuviene@gmail.com